

Aus dem
Schweigen

NELLY SACHS

Den store anonyme

*Översättning Margaretha Holmqvist
Förord & urval Aris Fioretos*

ERSATZ

© Suhrkamp Verlag, Berlin 2010
© Förord Aris Fioretos 2010
© Svensk översättning Ersatz 2010
Översättning från tyska Margaretha Holmqvist
Förord & urval Aris Fioretos
Redaktör Anna Bengtsson
Korrekturläsning Ola Wallin
Omslag Christer Jonson
Grafisk form & sättning Ola Wallin
Omslagsfotografi Nelly Sachs-samlingen,
Kungliga biblioteket, Stockholm
Tryck Livonia Print, Lettland 2010
ISBN 978-91-86437-25-1

Översättningen är gjord med finansiellt stöd
från Goethe-Institut Schweden med medel
från det tyska utrikesdepartementet.

www.ersatz.se

SAMTLIGA texter i detta urval har hämtats från Nelly Sachs, *Werke*, utgivna av Suhrkamp Verlag i fyra band 2010–11. Det rör sig om: »Leuchtender Abschied«, »Die Zeit stirbt sichtbar in den Schatten«, »Nacht!«, »Nacht, heilige Maske«, »Engel des Stillschweigens!«, »In Wüsten gehen«, »Begegnungen außerhalb«, »Hinterm Augenlied«, »Heimatlose Welt«, »O die entlaufene Ferne«, »Warum diese Traurigkeit?«, »Ich esse das Brot«, »Ich habe überstiegen alle Berge«, »Kranz des Schlafes«, »Neujahr«, »Hiob«, »Das Schlimmste blieb dir nicht erspart«, »Und ich sehe deine Augen«, »Du einsamer Meeresarm«, »Stürmische Sternnacht«, »Einen schwarzen Vorhang nach dem andern zurückschlagen«, »Immer ist die Nacht«, »Mit dem Meergezweig« och »1825« (i band II); »Brieftausch aus der Nacht«, »Weitere Aufzeichnungen«, »Leben unter Bedrohung«, »Urpunkt«, »Wir alle sind Betroffene«, »Als ich 1940...«, »Rede anlässlich des Nobelbanketts« och »Fragebogen« (i band IV), samt »Die Raupe«, »Eisgrab, oder Wo Schweigen spricht«, »Ein Traumballett wird gemimt«, »Der große Anonyme«, »Unsichtbare Arbeit« och »Unsichtbare Arbeit und zwei unruhvolle Ballette« (i band III). Kommentarer till denna utgåva redogör för bakgrunden till enskilda verk samt utreder även anspelningar, citat och liknande. Flera av de översatta texterna kommenteras även i Aris Fioretos bildbiografi *Flykt och förvandling. Nelly Sachs, författare, Berlin/Stockholm* (Stockholm: Ersatz, 2010), där även den tidigare publicerade dikten »Alles zerfällt –« återfinns.

Frontespis: »Ur tystnaden«, odaterad anteckning av Nelly Sachs (i privat ägo).

Aris Fioretos | Förord 7

POESI.

Dikter i urval 15

PROSA.

Nattbrev 49

Fortsatta anteckningar 81

Liv under hot 99

Urpunkt 104

Alla är vi menade 111

När jag 1940 ... 114

Tal vid Nobelbanketten 116

Frågeformulär 118

SCENISKA DIKTER.

Larven 123

Isgrav, eller Där tystnad talar 127

En drömbalettt blir mimad 132

Den store anonyme 141

Osynligt arbete 160

Den gröna baletten 163

Även i bibliotek kan omvälvningar förekomma. De saknar visserligen miraklets helbrägdagörande egenskaper och annan hokuspokus, men ändå. För den som bläddrar i en författares opublicerade kvarlåtenskap stundar underverk teoretiskt sett på varje manuskriptsida. Vänd blad och du kan drabbas av en uppenbarelse. Bokstavligen.

Häromåret satt jag i specialläsesalen på Kungliga biblioteket. Jag höll på att färdigställa en kommenterad utgåva av Nelly Sachs samlade verk mellan flykten från Berlin i maj 1940 och hennes död trettio år senare. Vid det här laget hade jag hunnit gå igenom det mesta, däribland pappren på Deutsches Literaturarchiv i Marbach och Landesbibliothek i Dortmund. Största delen av materialet befinner sig dock i Stockholm, dit kvarlåtenskapen överfördes efter författarens bortgång. Särskilt intresserade mig den outgivna prosan. Sachs skrev inte mycket i den vägen. Men under åren efter moderns död 1950 tillkom bland annat en hybrid till text som slutligen fick titeln »Nattbrev« och som innehåller alltifrån religionshistoriska spekulationer och anteckningar om sorg och desperation, till lyriska reflektioner och funderingar kring det egna arbetet, till exempel dramat »Håret«. Sachs färdigställde av allt att döma manuskriptet för publikation, men måste ha bestämt sig för att inte låta trycka texten – möjligen därför att den saknade entydig genretillhörighet, möjligen därför att den var alltför personlig, på gränsen till privat.

Denna förmiddag i speciälläsesalen ville jag förvissa mig om att jag inte missat några anteckningar som eventuellt utgjorde en fortsättning på »Nattbrev«. Spridda notiser antydde att Sachs fram till mitten av 1960-talet fortsatt att fasthålla funderingar på prosa. Bland pappren fanns en maskinskriven text med titeln »Augusti 1962«. Det rörde sig om en renskrift av ett längre, delvis oläsligt dokument som jag ännu inte stavat mig igenom. Jag synade manuskriptet. Det bör ha tillkommit i samband med en av de vistelser på Beckomberga som präglade det sista decenniet av författarens liv, då hon behandlades för långt framskriden paranoia. Medan jag transkriberade de lika yviga som kantiga bokstäverna insåg jag att det gick att följa tankegången, men var omöjligt att förutsäga vad som skulle sägas bara ett par rader längre fram. Överkliningarna var drastiska, tanke-sprången låg flykten och förvandlingen nära. Det här var ingen text tillkommen i själslig ro. Orden balanserade mellan insikt och vanföreställning. Var de konkreta levnadsomständigheterna upphörde och Sachs imaginära universum började var svårt att säga.

I en passage återkom hon till en scen som hon tecknat i en av de få prosatexter som publicerades under hennes livstid, »Liv under hot« från 1956. Till följd av en inte närmare bekant incident under andra hälften av 1930-talet skall Sachs ha förlorat talförmågan. I ett par sammanhang beskriver hon att strupen var som igensnörd under fem dagar, i ett annat att stumheten varade i tre dagar. Traumat efterlämnade även spår i lyriken. Flera dikter tar upp förlusten av språk. Diktjagets röst »flyr« till fiskarna, dessa stumhetens

lojalister som i Sachs fall sannolikt inte saknar förbindelse med martyren Jesus. I den svårdechifferbara dagboksanteckningen »Augusti 1962« vände hon sig nu till de döda:

Jag glöder orden i natten till Er mina kära. Min strupe var igenmurad med skräck jag var stum av fasa. Mitt namn betyder sax på svenska skrivet med flygplan på himlen de korsade knivarna på farkosternas väggar –

I en drastisk, på gränsen till elliptisk bild sammanförde Sachs sitt eget namn med vad som bara kunde vara mördarnas tecken. När jag nämnde manuskriptet för Margaretha Holmqvist, som inte kände till det, erinrade hon sig en händelse och bekräftade bilden. Vid ett besök hos vännen på Beckomberga i Bromma promenerade de i trakten kring sjukhuset. När de kom till Runstensplan upptäckte de kondensstrimmorna efter två flygplan som korsades på himlen. Sannolikt såg Sachs början till ett hakkors. Men tecknet var samtidigt en sax, detta skiljandets verktyg framför andra, som i sin tur lät som hennes familjenamn i svenska öron . . .

Bilden förtätade bärande element i hennes imaginära universum. Även om liv och verk utgjorde skilda storheter – likt skären på en sax – gick de inte att hålla isär. Tvärtom delade de bokstavligt talat erfarenheter. Saxen blev på en gång mördarnas tecken och författarens signatur. Den varslade om den ödesdigra symbol som prydde fanor, uniformer och flygplansvingar under tolv års diktatur, men som separations emblem påminde den även om flykten och förlusten av nära och kära. Samtidigt bestod tecknet som framträdde

på himlen av kondens som skingrades likt rök i luften. På sitt sätt utgjorde det alltså också en »gravskrift skriven i luften«, för att anspela på titeln på en av cyklerna i Sachs första diktsamling, *In den Wohnungen des Todes* (I dödens boningar) från 1947. I sin renskrift återkom hon till denna tanke. Där heter det:

Till er mina kära döda räcker jag dessa ord i natten. Mitt namn (Sachs – betyder sax på svenska) med rök – en sax målad på den blå himlen (över Runstensplan)

O ni skorstenar – – – –

»O ni skorstenar« är sista raden i den berömda dikt som inledde debutsamlingen och i viss bemärkelse hela författarskapet. Kondensstrimmorna som Sachs såg på himlen i augusti 1962 signalerade denna rök, som stigit ur krematorieugnarna mindre än tjugo år tidigare och som enligt en lika tragisk som paradoxal logik skulle leda till det verk för vilket hon skulle bli känd. Förintelsen födde dikten, genom en åtskillnad som likväl förenade den skrivande med de döda.

I begynnelsen var saxen.

*

När Nelly Sachs avled den 12 maj 1970 – 79 år gammal, på S:t Görans sjukhus – efterlämnade hon ett omfattande verk bestående av ett dussintal egna böcker, tre antologier med dikttolkningar och flera monografier med översättningar av

enskilda svenska poeter – samt en rad opublicerade texter. I skåpen och på hyllorna i enrumslägenheten vid Bergsundsstrand på Södermalm i Stockholm återfanns efter hennes död dikter, prosaberättelser och sceniska dikter, men även excerpter ur böcker hon läst, dagboksnotiser, tal vid mottagandet av priser, svar på frågeformulär, samt texter av mera privat natur. Kvarlåtenskapen omfattar material ur alla faser, från den första tiden i exil till de sista åren präglade av sjukdom och tillbakadragenhet. En del manuskript skulle senare hamna i Marbach, där de numera ingår i en samling som uppkallats efter en granne och nära vän på Bergsundsstrand, Rosi Wosk. Andra texter skickades som bilagor till brev. Enstaka arbeten återfinns i kvarlåtenskaperna efter Walter A. Berendsohn, Enar Sahlin med flera vänner och bekanta. Men största delen av materialet finns på Kungliga biblioteket.

De flesta texter i detta urval har hämtats härifrån och så när som på »Liv under hot« är alla tidigare opublicerade. Det rör sig om ett tvärsnitt från 1940 och framåt – poesi, prosa, dramatik – som visar hur varierad Sachs produktion är. Titeln har lånats från en sen, aldrig färdigställd pjäs som behandlar ett centralt tema i författarskapet: förlusten av den älskade men okände man som Sachs lärde känna som sjuttonåring på en kurort och som hon senare skulle utnämna till »den döde brudgummen«. I några tidiga dikter från 1910-talet tilltalas denne oidentifierade man med »Du«, under de följande åren återkommer han i trollkarlen Merlins skepnad och efter en återupptagen men senare avbruten förbindelse kallas han »den avlägsne« i en svit opublicerade

»Sånger om avsked« från 1930-talets andra hälft. Efter det att Sachs på vintern 1942–43 fått veta att mannen omkommit (möjligen på östfronten, möjligen i Berlin) stilsierade hon honom till den make hon aldrig skulle få. Även om hon ofta påpekade att förintelsen utgjorde källan till hennes verk, och senare i livet inte ville trycka om eller ens bibliografiskt förteckna texter som tillkommit under åren före flykten, skrevs separationen in tidigt i författarskapet. Man kunde rentav hävda att om det finns ett tema som löper genom hela verket, från tonåringens senromantiska dikter till nobelpristagerskans mogna verk, är det just skiljandet. Traumat som drabbade sjuttonåringen föregrep på individuell nivå vad Shoah skulle innebära på kollektiv.

Under årens lopp försvann de erotiska drag med vilka Sachs till en början tecknat den älskade. Istället antog han en stoftlös, nästan övermänsklig karaktär och blev »den store anonyme«, hemmahörande i en dimension av tillvaron som bara kunde nås genom smärta och lidande. Ett par andra sceniska diktfragment – däribland »Osynligt arbete« – visar hur Sachs sökte nya former för ett stoff som aldrig upphörde att fångla henne, medan det prosalyriska dramat »Isgrav« vänder på perspektivet och koncentrerar sig på kvinnogestalten. Texten utgår från ett fynd i Anderna som hon läste om i tidningen. Vid en av de många expeditioner som gjordes i sökandet efter Inkaskatten under åren kring 1960 upptäcktes en indiansk flicka infrusen i isen, »frisk som i livet och ändå död«. Den genomskinliga men ogenomträngliga graven blev för Sachs en sinnebild för hur den kärleksfulla längtan ändå förmådde överleva avstånd i tid

och rum – en version av Snövit eller Törnrosa, avbildade i det bokmärkesalbum som hon ärvt av modern och där hon ofta letade efter uppslag till texter. Den sena dikten »1825« turnerar motivet. Texten utgår från den unga ryska furstinnan Marija Volkonskajas tragiska liv, som hon läst om före första världskriget och i efterordet till sina samlade pjäser påstod var sjutton år då ödet drabbade henne. (I själva verket var Volkonskaja nitton, nästan tjugo, medan Sachs själv var just sjutton år gammal då hon blev lämnad.) I ett par tidningsartiklar som hon klippte ut och tog med sig på flykten rapporterades att furstinnan givit upp allt för att följa sin make, generalen och dekabristen Sergej Volkonskij som misslyckats med att störta tsaren och efter en process förvisats till Sibirien. För Sachs blev hans unga hustru en symbol för den självuppoffrande kärleken.

Andra opublicerade texter, som talen vid prisutdelningen i Meersburg 1960 och Nobelbanketten sex år senare, visar hur hon konstruerade en världsbild på grundval av just upplevelsen av avsked och förlust. Det intet som återstod efter flykten till Sverige kom att bilda ursprunget till hennes verk. I detta sammanhang är det tresidiga manuskriptet »Urpunkt« av särskilt intresse. Texten består huvudsakligen av citat hämtade ur Martin Bubers och Gershom Scholems skrifter. Med utgångspunkt i Jakob Böhmets ord »Intet är begäret efter Något«, som Sachs sannolikt läste i ljustet av förintelsen, söker hon skaffa sig en föreställning om världen efter katastrofen med hjälp av begrepp lånade ur judisk och teosofisk mystik. I Scholems kommenterade översättning av första kapitlet av Kabbalans viktigaste ur-

kund, *Sohar*, hittade hon en matris som måste ha motsvarat hennes egen föreställning om skapelsen:

Urpunkten är ett inre ljus, vars renhet, finhet och klarhet inte är mätbar med något ändligt mått, innan en utveckling blev skönjbar. Utvecklingen av denna urpunkt blev emellertid till ett palats, genom att punkten omgav sig med ett ljus som på grund av sin stora klarhet [fortfarande] är omätligt.

Sachs ägde två exemplar av boken, som båda försågs med understrykningar och kommentarer, och även innehåller pressade växter. Den som konsulterar det ena av dem, som ingår i kvarlåtenskapen på Kungliga biblioteket, skall finna att hon framför det citerade textstället ritade en kraftig punkt i marginalen – som för att markera fröet ur vilket allt skulle växa. Bokstavligen.

*Ett varmt tack till Margaretha Holmqvist.
Detta är lika mycket hennes bok.*

LYSANDE AVSKED

Du med vinghänder
trevande över nattmurarna
där vi, utsatta
i sömnens nådavatten
förbereder vårt avsked.

Vid gränsen, vitflammande
snyftar en stjärnas förhoppningsfana.

Förlorade var vi
i lidandets stjärngrus
fastnaglade vid dödens nordpol.

Vår skarpslipade längtan
prickade ut vägar för oss.

Skilsmässans hav gav vika för oss
så att vi torrskodda
kunde blöda närmare dig.

O att stiga ur flyktmytens kalk
som
Plejadflickornas sömnfromma sinnebild.
Slita upp jordens benhusnät
framför den starke förföljaren.

Glödande hjärtan klappade
i palmer och brödträd
som av önskningar växte så högt
att av kärlek förgås hos Dig –

Kroppar började stråla
från fot till hjässa
välsignelsens smycke.

Till slut blev svärtan så älskad
att den rämnade och öppnade
hemlängtan födelsehus.

O Du, O Du
att få ta så lysande avsked
så lysande avsked –

Tiden dör synligt i skuggorna
Musicerar solen annorlunda än månen?
Döende har musikkärl i öronen
Det är afton, solen kastar tid i havet
den krossas blödande.
Det är afton, och ingen form
uthärdar längre smärtan.
Lidelsen stiger ur gravarna
och sliter sönder alla hudar.
Det är afton
den stora hemlängtan bryter ut ur de äldsta
stjärnornas veck
skrivande eld
och tårarna, själens
synliga längtansmeteor
söker i luften sitt jordiska bo.
Det är afton
och alla kärlekens överskott
bygger musicerande
nya världar –
som hänger fast vid lidelsen –

Natt! Uppståndelsens heliga mask
Längtansgenomstungen, stjärnsjuk
simmande i martyrblood –
liksom hans sista sår, djupare och djupare,
genomdör dig den döende,
utmynnande i nåden.

Natt, heliga mask
framför guldkustens uppståndelseljus.
Stjärnsjuka
skog för det urtagna viltet: längtan!

Alla sista andetag
rosslar mot din vägg
som med svarta kors
brister mot Andra sidan

Tystnadens ängel!
Hukade under dina snövingar
på dödens landtunga
den yttersta udden av kärleken!

Och med sökande öra, ständigt
lyssnande efter befrielsens andetag,
som höjer och sänker nätternas bröst.
Sedan drar de i förtvivlans
stjärnlinor, utan att öppna
ett hål i undret.

Långt måste kärlekens lasso kastas
ut över döden, men vem kan det?
Där stoft förtar all utsikt?
Hur skall ljus, det nya språket, läras?

ÖKENVANDRING

Till minne av Simone Weil

Plötsligt resa sig
från middagsbordet
endast beväpnad med kroppen
vandra till de skrattande hyenorna.

Besöka stenarna
som även de en gång rest sig
för att dra till sig stela årmiljoner.

Den lilla barngråten
att avlyssna de moderstungt förborgade källorna
som vill födas
blott för att låta de gruvligt törstande
stjärntungorna dricka –

djurkretsen av tungor
slickande i månopal
förblödande i skälvande solrubin.

Plötsligt resa sig från middagsbordet
träda ut i midnattens rot
låta sitt stoft trasas sönder
i blixtrande sicksack.

Den gröna växteldens fata morgana
inför ögonen i ökensanden
outhärdlig vithet avslöjade hemligheter
bön störtade ur dödens fogar
och förlösningens glaciäris –

MÖTEN UTANFÖR

MÖTE 1

Jag har återsett dig
rök tecknade dig
förpupplingens mantel
av döende substans
kastade du av
till hälsning –
lysande urbild
tillbakadrömt stjärnkött
ögon vari natten sår sig
till ny födelse.

Jag fattade ett vindblåst strå
och ett stjärnskott hängde i det –

MÖTE 2

Du ropade Daniel, Daniel
och synernas solfjäder öppnade sig
kärleken
en blodsten
i luftens hjärtskåp
vördnad detta mogna vetefält
böjde sig inför den nattinramade
bönens hemlighet –

Här spelas musik av hjärtan
salut av blodådror
och keruberna smyckar sig
med hemlångtans eldfjädrar
dessa våra nedstörtade försök
till Gud –

MÖTE 3

Jag ser ingenting
ty till svart vin
är du pressad om natten
tyngre än högröd afton
är sådant möte.

O vilka solvikter
andningen blir kort
måttan ligger utanför jorden.
Endast med stillhet
har marken på vilken du växer
gjorts fruktbar
med en blå rand av död
är jag förseglad för alltid
på klippan
stänker tiden salt
och utnötta tecken faller
som brunt höstlöv.

MÖTE 4

Här där jag andas
denna kyrkogård vid havet
blott ett galler
av drömmarnas genomskinliga glas
skiljer den
från vågornas angrepp
från detta gråtande altare
från detta brusande predikarord –

där framträder du
gående baklänges
eller sidlänges
tyglad av glorian

Vad som här förblev ofött eller
började med växande sätt
fyller där tomheten
en korg i väntan på frukter
som färdas på metalliska stjärngator
eller
fraktas
endast med kärlekens vind –
avfaller jag från dig
för att åter bebo en tistel
som aldrig blir blomma –

MÖTE 5

Salta tungor ur havet
lickar på vår sjukdoms pärlor

Rosen vid horisonten
ej av stoft
men av natt
sjunker i din födelse –

Här i sanden
växer dess svarta
i tid inlindade chiffer
som hår
ännu i döden –

BAKOM ÖGONLOCKET

1.

Blå ådror av förkolnade skogar
beskriver tidens månsten
ett hanegäll öppnar såret
i profetens huvud
armar och ben glöder i spiraler
vissnar utanför
men kroppen sjunker
stofffrukt
med det isiga fröet
för dödligt bruk.

2.

Ett eko hänger i navelsträngen
långt borta från den glömde roparen
en aning isop växer
vid klagomuren
natt och vatten vet
även hindens ögon
har bevarat den gamla skräcken
i guld.

Hemlösa värld,
fallande ur de dödas
stelnade blick –
överflöd ur spruckna horisonter.

Samlar ett barn in dig
med bäret i munnen
smakande eoner?

Sover med dig,
om natten
i sovande leksak,
som skapades av många
stjärnförvandlingar
rakt in i din kärlek.

Eller dansande som David
med ditt ärgade kött
fött i längtans
kretslopp.

Säger »död« och »måne«
som en simmare vaggas
över havets redan
hinsides förskjutna
avgrund.

Kanske sången
av den sista näktergalen
då den en gång tigande
stiger ur fjäderaskan
med döden i strupen
återger din fosterdimmas
första hjärtmusik
o jord, redo för hemfärd
till de eviga
rymderna?